

Jaarverslag 2024

Het UNESCO Werelderfgoedbord langs de snelweg

Koninklijk
Eise Eisinga
PLANETARIUM

1. Inleiding

Het eerste volledige jaar als UNESCO Werelderfgoed heeft het Planetarium met meer dan 98.000 mensen een recordaantal bezoekers ontvangen. Dat betekent een toename van 50% ten opzichte van het laatste jaar voor de COVID-pandemie.

Dankzij het systeem van tijdsloten kan deze grote toename goed worden opgevangen en beleven de bezoekers het Planetarium op een prettige manier.

De afgelopen jaren is de formatie uitgebreid met extra uren en collega's om deze bezoekers goed te ontvangen en met kennis en enthousiasme uitleg te geven in de Planetariumkamer.

Franeke, juni 2025

Stichting Koninklijk Eise Eisinga Planetarium

mr. Th. Koelma, voorzitter

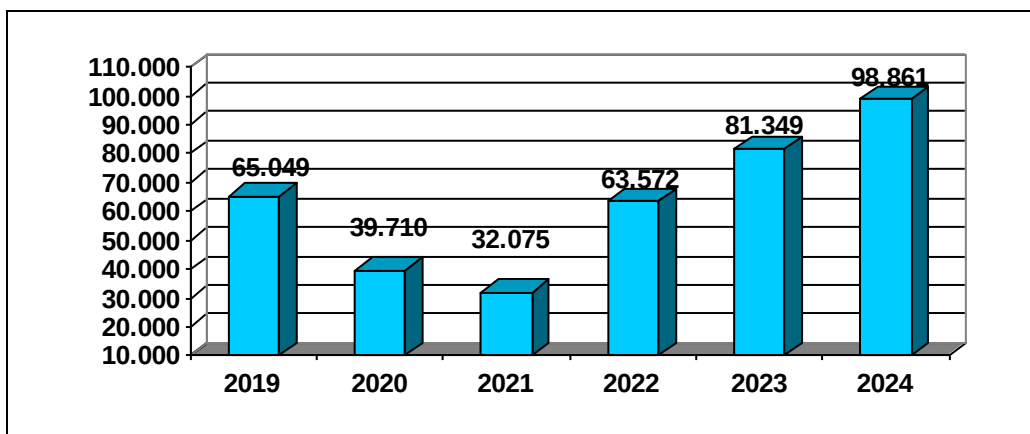
drs. J.A. de Boer, secretaris

A.C.M. Warmenhoven, directeur

2. Belangstelling in 2024

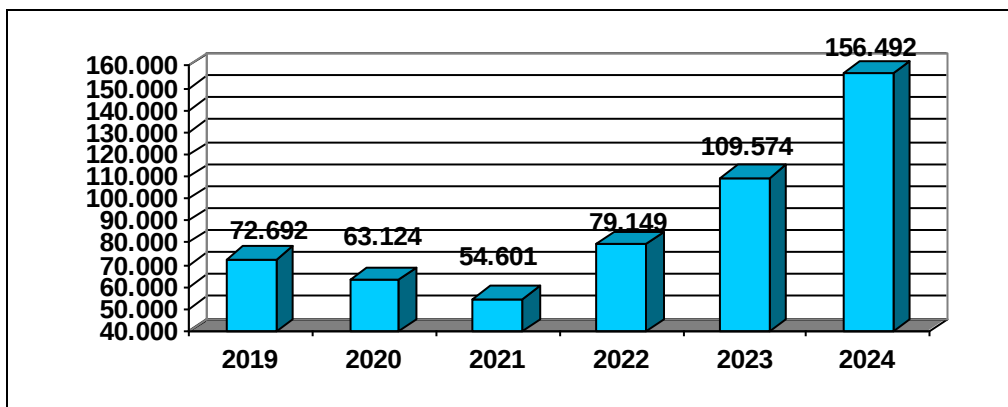
Bezoekersaantallen

Mede dankzij de verkregen Werelderfgoedstatus zijn de bezoekerscijfers fors gestegen.

Verkoop artikelen

De omzet in de winkel is niet eerder zo hoog geweest. Ook de omzet per bezoeker is hoger dan tijdens eerdere jaren.

3. 2,5 miljoenste bezoeker aan het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium

Op dinsdag 16 juli heeft het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium in Franeker de 2,5 miljoenste bezoeker in zijn historie ontvangen. De gelukkigen waren het gezin 't Mannetje-Quaak uit Eindhoven. Zij kwamen naar het Planetarium om met hun kinderen een mooie dag te beleven en waren zeer verrast dat zij in het zonnetje werden gezet.

Vanaf het jaar 1781, waarin Eise Eisinga zijn Planetarium voor het publiek openstelde, zijn de bezoekers geteld. De eerste gastenboeken bevatten de namen van de adellijke lieden en wetenschappers die naar het bijzondere planetarium van Eise Eisinga kwamen kijken. Kwamen de eerste jaren enkele honderden bezoekers, dit jaar zullen ruim 90.000 mensen het nog steeds werkende model van het zonnestelsel aanschouwen. Zeker sinds de bijschrijving op de UNESCO Werelderfgoedlijst in september 2023 zijn de bezoekcijfers fors gestegen.

Voor een relatief klein museum als het Eise Eisinga Planetarium is 2,5 miljoen bezoekers een enorme mijlpaal. Al deze mensen hebben in de voormalige woonkamer van Eisinga de uitleg over zijn nog altijd werkende model van het zonnestelsel meegemaakt.

4. Werelderfgoed

❑ *Klokhuis UNESCO Werelderfgoeddag*

Zaterdag 5 oktober vond de Klokhuis Werelderfgoeddag plaats in de Van Nellefabriek in Rotterdam. Er was van alles te beleven en te leren over alle werelderfgoederen van Nederland, en natuurlijk waren de Klokhuis-presentatoren er om met de kijkers op de foto te gaan!

Het hoogtepunt was de première van de speciale uitzending van het Klokhuis over het Eise Eisinga Planetarium. In het voorjaar hadden de opnamen hiervoor plaatsgevonden in en om het Planetarium. De aflevering zal een aantal keren via de NPO worden uitgezonden

Meer dan 5.000 bezoekers, veelal kinderen, deden aan de activiteiten mee.

❑ *Gebiedsborden UNESCO Werelderfgoed Eisinga Planetarium geplaatst*

Op maandag 18 november zijn aan beide zijden van de snelweg A31, voor de afslag naar Franeker, de bekende bruine borden geplaatst. Hiermee wordt de weggebruiker erop gewezen dat het Eise Eisinga Planetarium op de UNESCO Werelderfgoedlijst staat. Op de borden is het iconische plafond afgebeeld met het schaalmodel van het zonnestelsel.

5. Herdenkingsweek Eise Eisinga

In mei was het 250 jaar geleden dat Eise Eisinga begon aan de bouw van zijn inmiddels wereldberoemde planetarium. Om dit prachtige feit te vieren vonden er in de week van 8 mei een aantal activiteiten plaats.

Lezing Arjen Dijkstra

Op 8 mei, exact 250 jaar na de planeetsamenstand van 1774, verzorgde Arjen Dijkstra, biograaf van Eise Eisinga, een lezing in het DOT in Groningen. In deze lezing ging hij in op de samenstand van 1774, het leven van Eise Eisinga en het ontstaan van het Franeker Planetarium. Met een presentatie van Frans van Hoesel werd een spannende reis door het heelal en door het raderwerk van Eisinga gemaakt. Daarnaast ging een nieuw muziekstuk over het Franeker Planetarium door De Poolwachters in première.

Nieuw boek

Op 14 mei verscheen een nieuw boek over Eise Eisinga, getiteld *Planeten aan het Plafond*. Gedurende het nominatieproces voor de Werelderfgoedstatus is uitgebreid onderzoek gedaan naar alle aspecten van het Eisinga Planetarium, en naar de persoon Eise Eisinga. De resultaten daarvan zijn – in verkorte vorm – in dit boek verwerkt.

Planeten aan het plafond vertelt het verhaal van Eise Eisinga – een Friese wolfabrikant die tussen 1774 en 1781 een groot bewegend model van ons zonnestelsel bouwde aan het plafond van de woon- en slaapkamer van zijn huis in de stad Franeker.

Eisinga's ingenieuze constructie draagt nog steeds bij aan de verspreiding van astronomische kennis onder een breed publiek.

Planeten aan het plafond laat niet alleen zien hoe Eisinga's meesterwerk in elkaar steekt, maar geeft tevens een indruk van de tijd waarin Eisinga leefde.

Het boek is fraai geïllustreerd en voorzien van twee uitklapkaarten met toelichting op de werking van het planetarium en het raderwerk.

Documentaire

In het weekend van 11 en 12 mei werd de Fryslân DOK 'Sterrennacht' uitgezonden bij NPO2 en Omrop Fryslân.

Het Eise Eisinga Planetarium in Franeker is in 2023 UNESCO werelderfgoed geworden. Maar hoe gaat het eigenlijk met het hemelse erfgoed zelf? vraagt documentairemaker Karen Bies zich af. Zien we nog dezelfde sterrennacht als Eise Eisinga ooit?

Door lichtvervuiling gaat veel van de sterrennacht voor ons verloren. Daarmee verliezen wij – gemaakt van sterrenstof – het zicht op onze oorsprong. Wat betekent dat voor onze kijk op de rest van de wereld, op de geschiedenis en onze toekomst? Tijdens nachtelijke ontmoetingen onderzoekt Karen Bies de waarde van de sterrennacht.

6. Educatie

Aantal leerlingen

Dit jaar zijn er ruim 3925 leerlingen uit het basis- en voorgezet onderwijs in het Planetarium geweest: 3085 uit het basisonderwijs en 840 uit het voortgezet onderwijs. Alles bij elkaar is dit bijna een verdubbeling ten opzichte van 2023.

De groei zit niet hem niet alleen in het feit dat er meer scholen komen, ook komen basisscholen steeds vaker met meerdere groepen tegelijk. Waarschijnlijk heeft ook het nieuwe Klokhuis-filmpje over Eisinga en zijn Planetarium bijgedragen aan deze groei.

Evenementen

Net als in 2023 deed het Planetarium mee met Expeditie Next, een samenwerkingsverband tussen het Kaatsmuseum, museum Martena, de Fryske Akademie en lokale ondernemers tijdens het Weekend van de Wetenschap. Opnieuw werd de dag goed bezocht.

Ook deden we weer mee met 'Help Pake & Beppe de vakantie door' en verzorgden we een activiteit voor kinderen tijdens de viering van Koningsdag in Franeker.

Educatieve materialen

De ontwikkeling van materialen voor het onderwijs ging door. Er wordt gewerkt aan verschillende projecten om meer materiaal voor het voortgezet onderwijs te maken, zodat ook dit type onderwijs straks zo veel en breed mogelijk wordt bediend. In het kader van haar afstuderen als docent theater heeft Corrie Bansema een hoorspel voor het VO gemaakt. Er wordt bekeken of we dit kunnen toevoegen aan het educatieve aanbod. Vrijwel alle educatieve programma's zijn nu vertaald in het Fries. Scholen hebben dan de keuze in welke taal ze de speurtocht door de leerlingen willen laten maken.

7. Andere activiteiten

☐ *Help Pake & Beppe de vakantie door*

Volgens traditie vond in de voorjaarsvakantie de actie 'Help Pake en Beppe de vakantie door' plaats.

Dit jaar was het thema 'Vertel verder!' en doken de kinderen onder in de wereld van verhalen en vertellen. Met een speciale verhalenspeurtocht en voorleessessies in het Nederlands en Fries werden de kinderen op een leuke manier vermaakt. In vier dagen tijd werden 520 kinderen ontvangen.

❑ *Nacht van de Nacht*

Elk laatste weekend van oktober vindt de Nacht van de Nacht plaats. Stichting Natuur & Milieu en de 12 provinciale Milieufederaties zijn deze campagne gestart, omdat het 's nachts bijna nergens meer echt donker is in Nederland. Mens en dier ondervinden hier hinder van. Op deze avond wordt aandacht gevraagd voor het belang en de schoonheid van donkere nachten. Ook het Planetarium was geopend met een interessant programma.

❑ *Salon Sessies*

Het wordt al een mooie traditie. In de wintermaanden vinden er kleinschalige concerten plaats in de sfeervolle salon in het pand van Van Balen. Op drie vrijdagvonden woonden tientallen mensen de intieme concerten bij. De concerten werden verzorgd door Bruno, Floor & Gabo en Matsu Fox met Richard Riemersma.

8. Diversen

❑ Tijdelijke expositie

De tijdelijke expositie over het 'Belgisch Planetarium' is verlengd. De bezoekers kunnen kennismaken met een spectaculair astronomisch kabinet uit 1771 van Jean Paulus en prof. Ghiesbregt. Dit Belgische instrument is na lange omzwervingen in bezit gekomen van Bert Degenaar, onder andere bekend van het populaire televisieprogramma 'Van Onschatbare Waarde'. In zijn opdracht is het instrumentarium geheel gerestaureerd en weer werkend gemaakt door uurwerkmaker Pieter de Ruiter. Het drie meter brede en ruim 2,5 meter hoge kabinet is voorzien van diverse globes, planetaria (met een niet eerder vertoond vijfde-eeuws wereldbeeld van de laat-Romeinse schrijver Martianus Capella) en het 16de-eeuwse heliocentrische wereldbeeld van Copernicus. Een aantal wijzerplaten geven informatie over diverse tijdsaanduidingen, kalenders, de stand van de planeten, de schijngestalten van de maan, de omloop van de vier grote manen van Jupiter en nog veel meer.

❑ Expositie Vermeer

Op zaterdag 11 mei werd in de Botniastins in Franeker de expositie 'Fryslan door de ogen van Vermeer' gepresenteerd. De bekende Friese kunstenaars Randolph Algera en Gabriëlle Westra maakten samen elf schilderijen over verhalen met betrekking tot de Friese elf steden. Na de opening in het Vermeer Centrum in Delft maakten de schilderijen een trip langs de Friese elf steden.

Het schilderij over Franeker was gewijd aan Gré van der Valk, dochter van een voormalig conservator van het Planetarium.

Bij de opening verzorgde de huidige directeur/conservator een lezing.

❑ Biografie Eelco Alta gepresenteerd

Begin april is in het Eise Eisinga Planetarium de biografie over Eelco Alta gepresenteerd. Deze verlichte volksvoorlichter wordt vaak in verband gebracht met Eise Eisinga en de bouw van zijn Planetarium naar aanleiding van een planeetsamenstand op 8 mei 1774. Historicus Philippus Breuker (emeritus hoogleraar) laat in zijn biografie zien dat Alta (1723-1798) een belangrijk volksvoorlichter was, die op diverse gebieden adviezen verstrekke.

Hij zocht regelmatig de openbaarheid van de pers in de meest revolutionaire fase van de Friese politiek. Hiermee had hij veel invloed op de ontwikkeling van de maatschappij in een democratische richting. Hij was onder andere actief in het patriottisch oproer in de provincie.

Een van de meest succesvolle bijdrage was zijn pleidooi voor het inenten van vee tegen de veepest. Hiermee was hij wereldwijd een van de eersten die zich daar sterk voor maakte.

❑ Boekpresentatie 'Kruimels in het heelal'

Op zaterdag 12 oktober waren Dagmar en Heino Falcke te gast om voor te lezen uit hun kinderboek 'Kruimels in het Heelal'.

Dagmar is leerkracht op een basisschool en Heino is bekend geworden als de sterrenkundige onder wiens leiding een paar jaar geleden de eerste foto van een zwart gat werd gemaakt.

Kruimels in het heelal is een betoverend verhaal waarin Jana samen met haar vader op een magische reis door het heelal gaat. Elke avond ontdekken ze een nieuw wonder van het universum, van de maan en de zon tot planeten, sterren en zelfs zwarte gaten.

Terwijl ze samen naar de sterren kijken, vuurt Jana haar vragen af op haar vader die ruimteonderzoeker is. Hoe groot is het heelal? Wat gebeurt er in een zwart gat? En hoe ontstaan sterren?

❑ Boekpresentatie 'Gids voor de Maan'

Over enkele jaren lopen er waarschijnlijk weer mensen op de maan. Voor de thuisblijvers schreven Peter Barthel (hoogleraar astrofysica aan de Rijksuniversiteit Groningen) en Klaas van Berkel (hoogleraar geschiedenis, eveneens aan de RUG) een rijk geïllustreerde maangids, die op maandag 14 oktober in het Planetarium werd gepresenteerd. Het boek bevat de laatste wetenschappelijke inzichten. Zo lezen we over het ontstaan van de maan, over maangesteenten en de zoektocht naar maanleven, maar ook over de

culturele betekenis van de maan in onder meer de religie, de psychologie, de sciencefiction en in films.

❑ Riemersma Uurwerk tentoongesteld

Begin maart werd het gerestaureerde Riemersma Uurwerk onthuld in het Eise Eisinga Planetarium. Dit uurwerk, op basis van een bestaande Friese klok, is in 1881 gemaakt door Meindert Riemersma uit Kollum. Hij was uurwerkmaker en logementhouder, samen met zijn vrouw Dieuwke Laskewitz, in café De Koornbeurs. Hij heeft er zo'n twaalf jaar aan gewerkt. Het uurwerk heeft twaalf functies, zoals de maanstand, vier waterstanden, een eeuwigdurende kalender en een slag- en speelwerk.

Nadat het uurwerk klaar was, heeft het twintig jaar in het café De Koornbeurs gestaan. Daarna is de klok aan een zwerftocht begonnen. Na het overlijden van Meindert Riemersma in 1908 heeft de weduwe Riemersma het uurwerk in 1917 geschonken aan de Stichting Museum en Archief Tijdmeetkunde en was het opgenomen in de collectie uurwerken bij het Stedelijk Museum in Amsterdam. In 1953 werd de collectie in bruikleen gegeven aan het Catharijne Convent in Utrecht. Van daaruit verhuisde het in 1978 naar het Klokkenmuseum in Schoonhoven. Na de sluiting van dit museum in 2013 nam de Stichting Tijdmuseum de collectie over.

Na 1917 heeft het Riemersma uurwerk voornamelijk in depot gestaan. Veel dank is daarom verschuldigd aan de twee achterkleinzonen van Meindert Riemersma – Thomas en Anton Lijfering – en aan Marlene-Lutgert Boomsma, voorzitter van de Stichting Tijdmuseum. Zij hebben er voor geijverd om het uurwerk weer in Friesland tentoon te stellen voor het publiek. Dankzij diverse giften kon het uurwerk weer gangbaar gemaakt door uurwerkmaker Johan ten Hoeve uit Joure.

9. Samenwerking

❑ *Combikaarten musea Franeker*

Om het bezoek aan Franeker extra aantrekkelijk te maken bieden drie culturele instellingen in de stad een combikaartje aan.

Het afgelopen jaar hebben 3048 bezoekers een combikaartje met Museum Martena gekocht, terwijl 494 bezoekers een ticket met het Kaatsmuseum aanschafte.

❑ *Museumnacht In Franeker*

Op zaterdag 28 september openden musea in de hele provincie na sluitingstijd hun deuren voor de derde Museumnacht Fryslân.

Tijdens de Museumnacht werden de rijke verhalen van het Planetarium en Museum Martena op een unieke manier met elkaar verbonden. 'Ga op ontdekkingsreis met een kruiswoordpuzzel en ontdek de verrassende verbanden tussen deze twee bijzondere locaties'. Zowel in het Planetarium als in de Martenastins stonden acteurs klaar om je mee te nemen in het verleden en de geschiedenis tot leven te brengen. Onder begeleiding van experts kon je zo meer leren over onze sterrenhemel en de wonderen van de kosmos.

In Museum Martena heeft de Friese dichter Syds Wiersma zeventiende-eeuwse poëzie van Anna Maria van Schurman en eigen werk voordragen. Van Schurman was daarnaast bekend om haar verfijnde kniptechnieken. Haar techniek kon worden geleerd tijdens een stoomcursus.

Meer dan 70 zeventig bezoekers namen deel aan het programma.

10. Publiciteit

Het Planetarium haalt jaarlijks veel publiciteit, zowel regionaal, landelijk als internationaal. In 2024 betrof het onder meer:

- In het januarinumnummer van de Kampioen (ANWB) is een spread opgenomen met een afbeelding van het Planetarium
- In de tv-quiz 2 voor 12 ging een vraag over het Planetarium
- In Kunst & Kitsch werd met foto's en tekst verhaald over het Planetarium. Dit naar aanleiding van een ingebrachte Van der Bildtkijker.
- In Het Aanzien van 2023 staat een spread met het planetariumplafond n.a.v. de verkregen UNESCO-status.
- WNL NPO-1, live zes items op 8 mei i.v.m. 250 jaar bouw Planetarium. Daarnaast ook aandacht hiervoor bij het Fries Dagblad, Omrop Zilt, Omrop Fryslan en het Radio -1 ochtendprogramma
- Documentaire Karen Bies op NPO-1 en Omrop Fryslan 12 en 13 mei
- KRO boekenprogramma radio 1, 13 mei
- Artikel in magazine Reformatorisch Dagblad
- Artikel in Franicker
- Publiciteit bij het verzetten van het datumrad voor de schrikkeldag: Omrop Zilt, Omrop Fryslan: TV en radio, Telegraaf, NOS.nl, NPO-1 journaal: 18.00 en 20.00 uur, Leeuwarder Courant.
- 27 juli Volkskrant Magazine met een lovend artikel over onze Brasserie
- De 2,5 miljoenste bezoeker heeft veel publiciteit gekregen bij onder andere: NOS.nl, Omrop Fryslan TV/radio, regionale kranten, Leeuwarder Courant en de Barneveldse krant.
- Bij het Klokhuis werd een paar weken lang het Planetarium genoemd i.v.m. de première van de aflevering van het Klokhuis over Eise Eisinga
- Op 8 oktober werd de Klokhuis-aflevering op NPO 3 vertoond
- De biografie van Sandra Langereis genereerde veel publiciteit, onder andere in landelijke kranten en OVT op radio-1.
- Column in de NRC van Margriet van de Heijden: 'de open science van Eise Eisinga is al 250 jaar een succes'
- 26 oktober NPO radio-1: interview met Sandra Langereis
- Oktober NPO radio-1 OVT: interview met Sandra Langereis
- 29 november NPO-2 TV Sven Kockelman: aandacht voor Planetarium en de UNESCO-borden langs de snelweg

11. Donateurs

Op de donateursbijeenkomst in november werden de aanwezigen bijgepraat over de ontwikkelingen bij het Planetarium. Als hoofdlezing gaf prof. Inga Kamp een presentatie over rol van de James Webb Ruimtetelescoop bij het onderzoek naar planeetvorming. Inga Kamp was bij de bouw van het instrumentarium van deze telescoop betrokken.

Over de lezing:

De James Webb-ruimtetelescoop werd op 25 december 2021 met succes gelanceerd en bevindt zich nu op een afstand van anderhalf miljoen kilometer van de aarde. Deze 6,5-meter telescoop in de ruimte geeft ons schitterende nieuwe plaatjes van de hemel in het infrarood met een tien keer hogere resolutie vergeleken met eerdere telescopen en een veel grotere gevoeligheid. In de lezing werd een overzicht gegeven de bouw van de telescoop en zijn instrumenten, de lancering en de eerste plaatjes die hij maakte. Vervolgens werd uitgelegd hoe deze waarnemingen nieuwe inzichten geven over de chemische samenstelling van het materiaal waaruit planeten ontstaan bij andere sterren. Ook gaf de lezing inzicht in de samenstelling van de atmosferen van deze exoplaneten. Beide zijn van belang om te begrijpen hoe uniek ons eigen zonnestelsel mogelijk is.

Over de spreker:

Inga Kamp studeerde natuurkunde in Kiel (Duitsland) en na functies bij de Leidse Sterrenwacht en het Space Telescope Science Institute in Baltimore (VS), is ze nu hoogleraar aan het Kapteyn Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. Ze doet onderzoek naar de geboorteplaatsen van nieuwe planetenstelsels. Ze combineert uitgebreide computersimulaties met observatiegegevens van telescopen zoals de Herschel-satelliet van ESA, de Atacama Large Millimeter Array en de onlangs gelanceerde James Webb Space Telescope. De vraag die haar het meest fascineert is hoe de schijven van gas en stof rond jonge sterren aanleiding geven tot de grote diversiteit aan nieuwe planetenstelsels die we vandaag de dag kennen.

12. De situatie van de gebouwen

☐ *Schilderwerk*

Waar nodig is klein onderhoud verricht aan het pand. Het gaat dan vooral om schilderwerkzaamheden.

☐ *Planetarium*

Het raderwerk van het Planetarium heeft zijn jaarlijkse onderhoudsbeurt gehad, waarbij het hele raderwerk is schoongemaakt.

Daarnaast zijn de contactpunten van de draaiende delen gecontroleerd en waar nodig gesmeerd. Dit laatste wordt gedaan door uurwerkmaker Jacob ten Hoeve, samen met de directeur/conservator.

13. De personele situatie

Vanwege een mooie carrière stap bij het Drents Museum moesten wij helaas afscheid nemen van Hester Hazenberg. In Harriët van der Veen hebben wij een nieuwe, ervaren conservator gevonden.

Sjoukje Wolters maakte dit jaar de stap van publieksmedewerker naar registrator, ter ondersteuning van onze conservatoren.

Tot slot nam in december Mascha Noordermeer na ruim tien jaar afscheid. Het team werd versterkt met Frouke Klijnstra en Thea Miedema.

Medewerkers in 2024

Dhr. F. Belt
Dhr. M. Bezemer
Mw. A. Bonnema (museumeducator)
Mw. H. Hazenberg (conservator, tot april '24)
Mw. F. de Jong
Mw. F. Klijnstra
Mw. M. Meijer
Mw. T. Miedema
Mw. M. Noordermeer
Dhr. J. Pietersma (conservator)
Mw. R. Polet
Mw. M. Prins
Dhr. R. Riemersma
Mw. H. Stofbergen
Mw. H. van der Veen (conservator, vanaf mei '24)
Dhr. A. Warmenhoven (directeur/conservator)
Mw. S. Wolters (registrator)
Mw. L. Zwaag (projectleider)

Adrie Warmenhoven vervult een aantal, onbezoldigde, bestuursfuncties:

- Secretaris bestuur Museumfederatie Fryslân
- Bestuurslid Wassenbergh-Clarijs-Fontein Stichting
- Bestuurslid Stichting Erfgoed & Publiek
- Secretaris Theatergroep Unieke Zaken
- Voorzitter Hollands Kaasmuseum

Samenstelling stichtingsbestuur in 2024

Dhr. mr. Th. Koelma (voorzitter)
Dhr. drs. J.A. de Boer (secretaris)
Dhr. mr. H.J. Kuipers (penningmeester)
Mw. J.M.J. Schoute-Dirkx
Dhr. E.W. Echternach

14. Organisatie

Sinds 2001 is het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium als stichting ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 01094582.

De doelstelling van het Planetarium, zoals vastgelegd in de statuten, is:

- De exploitatie van het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium, gevestigd te Franeker.
- Het verrichten van alle verdere handelingen, die met het vorenstaande in de ruimste zin verband houden of daartoe bevorderlijk kunnen zijn.